

BRICS VA DEDOLLARIZATSIYA: GLOBAL IQTISODIYOTDA YANGI TARTIBGA O'TISH JARAYONI

Ra'no Almamatovna To'ychiyeva,
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Yoshlar muammolarini o'rganish
va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti,
doktorant,
Toshkent, O'zbekiston,
Tel.: +998974046454
Email: tuychiyeva88@list.ru

KIRISH

Global iqtisodiy va moliyaviy tizim XX asr davomida AQSh dollarining ustunligi ostida shakllandi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng 1944-yilda Breton-Vuds tizimi joriy etilishi bilan AQSh dollari xalqaro rezerv valyuta sifatida mustahkamlandi. Ushbu tizim 1971-yilda AQSh prezidenti Richard Nikson tomonidan oltin standarti bekor qilinganidan keyin ham o'z kuchini saqlab qoldi. Bugungi kunga kelib, xalqaro savdoning taxminan 60 foizi AQSh dollarida amalga oshiriladi, Markaziy banklarning valyuta rezervlarida dollar yetakchilik qiladi, va global moliya bozorlari asosan AQSh valyutasi bilan muvofiqlashgan.

Biroq, XXI asrning ikkinchi yarmida jahon iqtisodiyotining ko'p qutblilashuvi kuzatilmoqda. BRICS davlatlari (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika) jahon yalpi ichki mahsulotining (YAIM) taxminan 32 foizini tashkil etib, iqtisodiy jihatdan G'arb davlatlari bilan raqobatlasha oladigan darajaga yetdi. Xususan, Xitoy dunyoning eng yirik eksportchisi va sanoat ishlab chiqarish markaziga aylangan bo'lsa, Hindiston IT va xizmatlar sohasida yetakchilik qilmoqda. Rossiya energiya resurslari orqali global bozorlarda muhim rol o'ynaydi, Janubiy Afrika va Braziliya esa tabiiy boyliklar hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportida yetakchi hisoblanadi.

G'arb davlatlari tomonidan Rossiya va boshqa mamlakatlarga qarshi sanksiyalar joriy qilinishi, jumladan 2022-yildan boshlab Rossiya banklarining SWIFT tizimidan uzib qo'yilishi, BRICS davlatlarini AQSh dollariga qaramlikni kamaytirishga undadi. Shu sababli, BRICS davlatlari dedollarizatsiya siyosatini ilgari surib, savdo-sotiqda milliy valyutalardan foydalanish, o'z moliyaviy infratuzilmasini mustahkamlash va muqobil xalqaro to'lov tizimlarini ishlab chiqishga kirishdi.

Dedollarizatsiya faqatgina BRICS doirasida emas, balki boshqa rivojlanayotgan davlatlar tomonidan ham qo'llab-quvvatlanmoqda. Masalan, Fors ko'rfazi davlatlari, Eronga qarshi sanksiyalar sababli, neft savdosida dollardan voz kechib, yuan va boshqa valyutalardan foydalanish variantlarini ko'rib chiqmoqda. Saudiya Arabistoni ham

(1st international scientific and practical conference)

2023-yilda Xitoy bilan energiya savdosida yuanni qabul qilish ehtimolini muhokama qildi.

Ushbu tezisda BRICS davlatlarining dedollarizatsiya harakatlari, uning global iqtisodiy tizimga ta'siri, yangi iqtisodiy tartibning shakllanish ehtimollari va bu jarayon oldida turgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonning xalqaro moliyaviy institutlarga, global valyuta tizimiga va kelajakdagi iqtisodiy kuch muvozanatiga qanday ta'sir ko'rsatishi ham ko'rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

Dedollarizatsiya jarayoni bir necha fundamental sabablar bilan izohlanadi. Birinchidan, AQSh dollari jahon savdosida asosiy valyuta bo'lishiga qaramay, uni nazorat qiluvchi AQSh hukumati o'z geosiyosiy manfaatlariga mos ravishda moliyaviy vositalarni ishlatishi ko'plab davlatlarda ishonchsizlik uyg'otmoqda. Ayniqsa, Rossiya-Ukraina mojarosi sababli G'arb davlatlari tomonidan Rossiya Markaziy bankining 300 milliard dollardan ortiq aktivlari muzlatib qo'yilishi, Rossiya kompaniyalari va banklarining SWIFT tizimidan chiqarilishi dollar tizimining siyosiy qurol sifatida ishlatilayotganini namoyish etdi. Bu esa boshqa davlatlarni ham AQSh moliyaviy tizimiga haddan tashqari bog'liq bo'lish xatari haqida o'ylashga majbur qildi.

Ikkinchidan, BRICS davlatlari milliy valyutalarining xalqaro ahamiyatini oshirishga intilmoqda. Masalan, Xitoy o'zining yuani bilan global savdoda yetakchi o'rinni egallashga harakat qilmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, Xitoy eksportining taxminan 25 foizi yuan orqali amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, Xitoy Markaziy banki boshqa davlatlarning valyuta zaxiralarida yuan ulushini oshirish uchun maxsus tashabbuslar ishlab chiqmoqda. Hindiston esa Rossiya bilan energiya savdosida rupiyadan foydalanishni joriy etish yo'lida harakat qilmoqda. 2022-yilda Hindiston va Rossiya o'rtasidagi savdoning muayyan qismi rupiy orqali amalga oshirildi.

Uchinchidan, AQSh Federal Rezerv tizimining (FED) foiz stavkalarini oshirishi natijasida dollar global bozorlarda qimmatlashdi. Bu esa rivojlanayotgan davlatlarning tashqi qarz yukini oshirdi va ularni dollar tizimidan chiqishga undadi. 2022-yildan beri dunyodagi ko'plab mamlakatlar o'z valyuta zaxiralarini diversifikatsiya qilishga harakat qilmoqda va bunda oltin, yuan, yevro kabi valyutalarga ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

BRICS davlatlari dedollarizatsiyani amalga oshirish uchun bir necha muhim yo'nalishlarda ish olib bormoqda. Eng avvalo, ular o'zaro savdoda milliy valyutalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishmoqda. 2023-yilda BRICS sammitida a'zolar milliy valyutalarda hisob-kitob qilishni kengaytirish va yangi xalqaro moliyaviy mexanizmlar yaratish bo'yicha muzokaralar olib bordi. Shu bilan birga, BRICSGa yangi a'zolari qo'shish masalasi ham ko'tarildi. Misr, Eron, Birlashgan Arab Amirliklari, Saudiya Arabistoni va boshqa davlatlar BRICS+ formatiga qo'shilishga

(1st international scientific and practical conference)

tayyor ekanliklarini bildirgan. Bu esa dedollarizatsiya jarayonining yanada kengayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, BRICS o'z bank tizimini mustahkamlashga harakat qilmoqda. 2014-yilda tashkil etilgan BRICS Yangi Taraqqiyot Banki (NDB) xalqaro moliya institutlari, xususan, Jahon Banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasiga muqobil moliyaviy tuzilma sifatida qaralmoqda. 2023-yilga kelib, NDB tomonidan moliyalashtirilgan loyihalar hajmi 30 milliard dollardan oshdi. NDB kreditlarining bir qismi milliy valyutalarda ajratilishi belgilangan bo'lib, bu ham dollarga qaramlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, BRICS davlatlari o'zining mustaqil to'lov tizimlarini rivojlantirmoqda. Masalan, Rossiyaning MIR to'lov tizimi va Xitoyning CIPS (Cross-Border Interbank Payment System) tizimi xalqaro tranzaksiyalarni AQSh moliyaviy tuzilmasidan mustaqil ravishda amalga oshirish imkonini bermoqda. Ushbu tizimlar hozircha SWIFT kabi keng miqyosda qo'llanilmasa-da, BRICS davlatlari va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar ularni o'zaro savdoda tobora ko'proq qo'llay boshladi.

Dedollarizatsiya jarayoni jahon iqtisodiyotida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirishi mumkin. Birinchidan, xalqaro savdoda dollarning ulushi kamayishi natijasida AQShning global iqtisodiy ta'siri susayishi ehtimoli bor. Masalan, agar energetika bozorida neft va gaz savdosi dollardan boshqa valyutalarga o'tsa, AQShning jahon moliyaviy tizimidagi dominant mavqeyi zaiflashishi mumkin. Xitoy va Fors ko'rfazi davlatlari o'rtasida yuan orqali neft savdosining boshlang'ich qadamlarini ko'rish mumkin, bu esa kelajakda bu tendensiyaning yanada kengayishiga ishora qiladi.

Ikkinchidan, xalqaro moliya bozorlarida diversifikatsiya jarayoni jadallashishi kutilmoqda. So'nggi yillarda dunyo Markaziy banklari o'z rezervlarida dollardan tashqari valyutalar ulushini oshirishga harakat qilmoqda. 2022-yilda Xitoy va Hindiston o'z Markaziy banklari zaxiralarida oltin miqdorini sezilarli darajada oshirdi. Bu esa uzoq muddatda xalqaro valyuta tizimida yangi muqobil tizim shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, AQShning foiz siyosati va dollar kursining o'zgarishi rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga kamroq ta'sir ko'rsatishi mumkin. Hozirda AQSh Federal Rezerv tizimi foiz stavkalarini oshirganda, dollar mustahkamlanadi va rivojlanayotgan mamlakatlarning qarz yuklamasi ortadi. Agar dedollarizatsiya jarayoni davom etsa, bu mamlakatlar o'z valyutalariga ko'proq tayangan holda iqtisodiy siyosat yuritish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Biroq, dedollarizatsiya bilan bog'liq qiyinchiliklar ham mavjud. Masalan, xalqaro valyuta tizimi hali ham AQSh dollari atrofida shakllangan va muqobil tizimlarni yaratish uchun BRICS davlatlari kuchliroq integratsiyaga erishishi kerak. Milliy valyutalarda savdo qilish moliyaviy barqarorlikni talab qiladi, ammo aksariyat rivojlanayotgan davlatlar valyutalari hali ham keskin tebranishlarga moyil.

(1st international scientific and practical conference)

Shu sababli, BRICS davlatlari dedollarizatsiyani bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Dastlab, o‘zaro savdoda milliy valyutalarni qo‘llash kengaytirilmoqda, keyinchalik esa xalqaro moliya institutlari va to‘lov tizimlari mustahkamlanmoqda. Agar bu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, kelajakda global iqtisodiy tizimda yangi qutblarning shakllanishi mumkin.

XULOSA

Bugungi kunda dedollarizatsiya jarayoni nafaqat BRICS davlatlari, balki butun jahon iqtisodiyotida dolzarb masala sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonning asosiy sababi AQSh dollarining xalqaro moliyaviy tizimdagi dominant mavqei va uning siyosiy vosita sifatida qo‘llanilishidir. Ayniqsa, Rossiya va Xitoy kabi davlatlar AQSh moliyaviy tizimiga haddan tashqari bog‘liq bo‘lish xavfini anglab, o‘z milliy valyutalarining xalqaro miqyosda qo‘llanilishini kengaytirishga intilmoqda.

BRICS davlatlari dedollarizatsiya siyosatini amalga oshirishda turli strategik yo‘nalishlarni tanlamoqda. Xususan, o‘zaro savdoda milliy valyutalardan foydalanish, mustaqil moliyaviy institutlar va xalqaro to‘lov tizimlarini yaratish hamda BRICS Yangi Taraqqiyot Banki kabi muqobil moliyaviy tashkilotlarni rivojlantirish asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Xitoyning yuani xalqaro savdoda faol ishlatilayotgani, Hindiston va Rossiyaning rupiy orqali hisob-kitob qilish amaliyotini yo‘lga qo‘yayotgani, shuningdek, BRICS davlatlarining oltin zaxiralarini oshirishga intilishi bu jarayonning strategik ahamiyatini ko‘rsatadi.

Dedollarizatsiya jarayonining uzoq muddatli oqibatlari global iqtisodiyotga jiddiy ta’sir o‘tkazishi mumkin. Birinchidan, xalqaro savdo va moliya tizimi tobora diversifikatsiyalanib, ko‘p valyutali tizim shakllanishi kutilmoqda. Bu esa AQSh dollariga qaramlikni kamaytirish bilan birga, moliyaviy barqarorlikni oshirish imkonini beradi. Ikkinchidan, rivojlanayotgan davlatlar o‘z milliy valyutalarini mustahkamlash orqali iqtisodiy suverenitetlarini mustahkamlashlari mumkin. Uchinchi jihat esa AQSh iqtisodiyotining jahon moliyaviy tizimidagi ta’sirining pasayishi bo‘lib, bu jarayon global kuch markazlarining qayta taqsimlanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, dedollarizatsiyaning oldida muayyan qiyinchiliklar ham mavjud. BRICS davlatlarining valyutalari hali xalqaro moliya tizimida yetarlicha ishonchli emas. Milliy valyutalarda hisob-kitob qilish tizimining rivojlanishi uchun keng ko‘lamli moliyaviy islohotlar talab etiladi. Shuningdek, xalqaro investorlar uchun AQSh dollari hanuz eng barqaror aktivlardan biri bo‘lib qolmoqda, bu esa qisqa muddatli istiqbolda dedollarizatsiya jarayonining tezlik bilan amalga oshirilishini murakkablashtiradi.

Umuman olganda, dedollarizatsiya global iqtisodiyotning muhim evolyutsion bosqichlaridan biri bo‘lib, uzoq muddatda xalqaro moliyaviy tizimning ko‘p qutbli modelga o‘tishiga zamin yaratishi mumkin. Agar BRICS davlatlari o‘z iqtisodiy

(1st international scientific and practical conference)

hamkorligini chuqurlashtirish, moliyaviy suverenitetni mustahkamlash va muqobil global iqtisodiy mexanizmlarni yaratish strategiyasini izchil amalga oshirsa, kelajakda dunyo iqtisodiy manzarasi sezilarli darajada o'zgarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Stuenkel, O. (2015). The BRICS and the Future of Global Order. Lexington Books.
2. O'Neill, J. (2001). Building Better Global Economic BRICs. Goldman Sachs Economic Paper.
3. Eichengreen, B. (2011). Exorbitant Privilege: The Rise and Fall of the Dollar and the Future of the International Monetary System. Oxford University Press.
4. BRICS New Development Bank. (2023). Annual Report.
5. World Economic Forum. (2023). The Changing Global Financial System: Implications of BRICS Expansion and Dedollarization.